

DARBO SĄVOKOS VARTOSENOS DIDAKTIKOJE KLAUSIMU

L. JOVAIŠA

Pedagoginės spaudos puslapiuose, ypač švietimo darbuotojų šnekamojoje kalboje dažnai vartojama „darbo“ sąvoka. Kartais net įkyri tokios ir panašios frazės: „mokytojai gerai dirba pamokinių darbą“, „klasių vadovai dirba su vaikais“, „mokiniai dirba pamokas“ ir t. t. Ar nevertetų tiksliau apibūdinti mokytojo ir mokinių veiksmus mokymo procese? Šiuo straipsniu ir bandoma kelti darbo sąvokos vartosenos atskiruose terminuose tikslingumo klausimą, bet nesiekiamo norminti įsigalėjusios terminijos, nors ir ketinama svarstymui siūlyti, mūsų nuomone, tikslesnes sąvokas.

Darbo sąvoka lietuvių didaktinėje terminijoje įsigalėjo, matyt, dėl kelių priežasčių. Svarbiausios bene šios: per platus darbo esmės supratimas, darbo sąvokos daugiareikšmiškumas šnekamojoje kalboje, nepakankamai kritiškas vertimas iš kitų kalbų.

Trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose, kai buvo įvedami įvairūs lietuvių pedagoginiai ir psichologiniai terminai, darbas suprantamas gana plačiai. Jis laikomas veikla, kuria sąmoningai siekiama tam tikro rezultato — dirbinio¹. Analogiško požiūrio laikėsi ir darbo mokyklos šalininkai², užsienio psichologai. Š. Biuler rašė, jog vaikas pradeda dirbti nuo to momento, kai jis sąmoningai ką nors iš medžiagos padaro. Pagal jį darbas „visai nepriklauso nuo individo santykio su bendruomene“³. Tai — „tam tikras individualaus išsivystymo žingsnis“.

Jeigu sutiksime, kad darbas yra veikla, kuria sąmoningai siekiama rezultato, tai daugelį vaikų žaidimų ir mokymąsi reikėtų laikyti darbo rūšimis. Bet šiandien psichologai vieningai sutaria, kad darbas ir žaidimas skiriasi daugeliu požymių, kad mokymasis nėra darbo rūšis. Tarybinė psichologija skiria tokias veiklos rūšis: **d a r b a s**, **m o k y m a s i s**, **ž a i d i m a s**. Bet kas jį yra darbas?

K. Marksas darbą apibūdina taip: „Darbas yra visų pirma procesas, vykštąs tarp žmogaus ir gamtos, procesas, kuriame žmogus savo paties veikla tarpininkauja, reguliuoja ir kontroliuoja medžiagų apykaitą tarp savęs ir gamtos“. TSKP programoje sakoma: „Visa, kas reikalinga žmonių gyvenimui ir vystymuisi, sukuria darbas“. Kaip matyti, abu teiginiai

¹ Plg. to meto pedagogikos vadovėlius.

² Plg. A. Schmieder, Didaktika, Kaunas, 1937, p. 103.

³ Ch. Bühler, Vaikystė ir jaunystė, Kaunas, 1938, p. 366.

atskleidžia darbo vaidmenį visuomenės gyvenimui ir vystymuisi, jo socialinę prigimtį. Darbą ir reikia laikyti veikla bendram labui. Šia prasme jis ir mąstyti. Tuo būdu negalima nesutikti su Leningrado psichologais, laikantiais darbą veikla, „nukreipta į sukūrimą visuomenei naudingo produkto, patenkinančio materialines ir dvasines asmenybės ir visuomenės reikmes“⁴. Vadinasi, darbo esmę sudaro jo socialinė paskirtis.

Tuo tarpu šnekamojoje lietuvių kalboje sąvoka **d a r b a s** labai plati, ja galima žymėti bet kokią veikimą, bet kokią triūsą. Be to, dažnai viena prasme vartojama **d i r b t i** ir **d a r y t i**. Rusų kalboje yra dvi sąvokos ir atitinkamai du žodžiai — **t r u d** ir **r a b o t a**. Trud suprantamas kaip socialinis reikšmingas veikimas. Todėl ir kyla klausimas, kokia prasme didaktikoje vartoti darbo sąvoką — griežtesne ar populiaria, o gal abiem prasmėm? Mums atrodo, jog darbą didaktikoje reikia vartoti viena prasme ir, būtent, griežtesniąja — kaip veikimą bendram labui. Mėginisime parodyti, jog tai galima ir logiškai būtina.

Didaktikoje su darbo sąvoka susiję kai kurie mokymo metodų, mokymo formų ir mokymo dalykų pavadinimai.

Darbo sąvoka vartojama šių mokymo metodų pavadinime: laboratoriniai darbai, praktiniai darbai, grafiniai darbai, darbas su vadovu, knyga ir kitais rašytiniais šaltiniais, žodyninis darbas. Kyla klausimas, ar tai, kas čia vadinama darbu, tikrai yra darbas griežtesniąja šio žodžio prasme?

Anksčiau pateiktasis darbo supratimas teikia pagrindo laikyti, jog mokymo procese **d i r b a** mokytojas, o mokiniai **m o k o s i**. Tuo būdu mokytojui šie „darbai“ galėtų būti darbas, tačiau juk jis tų darbų nedirba, tik vadovauja mokinių laboratoriniams, praktiniams, grafiniams ir kitokiems užsiėmimams. Be to, šie „darbai“ yra mokytojo darbo būdai, o būdą laikyti darbu nelogiška. Mokinių atžvilgiu šie „darbai“ galėtų būti darbas, nes jie mokinius **v e i k l i n a** (daro veiklius, aktyvius). Mokiniai **d a r o** bandymus, brėžinius ir pan. Tačiau, atlikdami mokymo užduotis, jie **m o k o s i**, bet **n e d i r b a**.

Šie prieštaravimai tarp priimtų terminų, tikrosios dalykų padėties ir darbo esmės rodo, kad mokymo metodų terminuose netikslinga vartoti darbo sąvoką. Norint ją pakeisti kita, reikėtų rasti sąvoką, apimančią mokytojo ir mokinių veikimą, nes juk metodas — mokytojo ir mokinių veikimo būdas. Šiuo atžvilgiu geras terminas — pokalbis. Kiti mėginami padaryti iš dviejų žodžių: klausimų-atsakymų metodas, demonstravimo-stebėjimo metodas. Vadovaujantis šia logika, reikėtų ir visus metodus panašiai vadinti, pavyzdžiui: pasakojimo-klausymo, pratinimo-pratinimosi ir pan. Akivaizdu, jog terminai iš dviejų žodžių yra griozdiški, ir toks smulkmeniškasis požiūris tik apsunkina spręsti klausimą. Todėl, matyt, atsižvelgiant į tai, kad mokymo procese vadovaujantį vaidmenį vaidina mokytojas, kad praktiškai nepatogūs terminai iš dviejų žodžių, tikslinga mokymo metodų terminus nustatyti mokytojo didaktinių veiksmų bei jų būdų atžvilgiu. Ši prielaida priimtina, nes daugelis metodų iš tradicijos vadinami pagal mokytojo didaktinius veiksmus, pavyzdžiui: pasakojimas, aiškinimas, mokyklinė lekcija, demonstravimas ir kt. Tuo būdu lieka rasti sąvoką, pakeičiančią **d a r b a** minėtų metodų pavadinimuose, aiškiau atskleidžiančią didaktinių veiksmų esmę. Tokia sąvoka šiam reikalui galėtų būti **a k t y v i n i m a s**, arba lietuviškai — **v e i k l i n i m a s**. Panašią sąvoką „veikdinimas“ randame J. Laužiko sudarytame terminų žodynyje, knygoje „Vaikystė ir jaunystė“ (op. cit.). Vadinasi, minėtus metodus būtų galima vadinti taip: laboratorinis veikli-

⁴ Психология, Москва, 1966, стр. 446. Čia paaikškinta ir darbo vieta ontogenezėje.

nimas, praktinis veiklinimas, grafinis veiklinimas. Arba tiesiog: laboratorinis metodas, praktinis metodas, grafinis metodas. Kai šie metodai panaudojami, mokiniai atlieka mokymo užduotis (laboratorines, praktines, grafines), yra įjungiami į laboratorinius, praktinius, grafinius užsiėmimus.⁵

Kai dėl darbo su vadovu, šiuo metu sėkmingai prigyja⁶ terminas naudojimas vadovu, knyga, pasiūlytas dar 1962.VIII.26 d. „Tarybiniame mokytojuje“. Kitu terminu reikėtų pakeisti ir žodyninį darbą.

Nepakankamai apibrėžtos yra šios sąvokos: namų darbai, klasės darbai.

Namų darbai vadinamos mokyklinės užduotys, skirtos atlikti namie. Namų darbai žymime ir mokinių savarankišką mokymąsi namie, atliekant tas užduotis. Taip kartais vadinama ir namų ruošą. Atrodo, būtų priimtina skirti šias sąvokas: namų užduotis, užduoties atlikimas namie. Kai turima galvoje apskritai mokymasis namie, atliekant mokyklos paskirtas užduotis, t. y., kai turima galvoje mokymo forma, tiktų vartoti dar J. Jablonskio pasiūlytą terminą pamokų mokymasis. Šiuo metu prigijęs terminas pamokų ruošą ydingas, nes ruošą turi aiškia kitą prasmę.

Klasės darbų sąvoka paprastai apima tik įvairių rašymo užduočių atlikimą. Kai atliekamos kitokios užduotys (mokomasi atmintinai, piešiama, dainuojama, inscenizuojama ir pan.), nesakoma, kad tai klasės darbai. Vadinasi, nėra logikos. Todėl būtų tikslinga sąsiuvinuose vietoje klasės darbas rašyti atitinkamus mokymosi veiksmų pavadinimus: rašinėlis, rašinys, atpasakojimas, pratimas, uždavinys ir pan. Taip dažnai ir daroma. Sąsiuvinio viršelyje vietoje klasės darbai rašytina klasės rašomieji. Vietoje rašomieji darbai tinka sakyti tiesiog rašomieji (analogas — daiktavardis kuliamoji!). Vietoje kontroliniai darbai vartotina kontroliniai rašomieji.

Be darbo sąvokos galima apsieiti ir koku nors pagrindu klasifikuojant, sakysim, skaitymo mokymą ar rišlios kalbos ugdymą. Štai kaip skirstomi parengiamieji skaitymo darbai: įvadiniai pokalbiai, pasakojimas, demonstravimas ir pan. Juk nėra vienas čia išskaičiuotas „darbas“ nėra darbas, bet gerai žinomas mokymo metodas. Todėl ir verta šiek tiek pagalvoti, ką vadinti darbu. Tuo tarpu knygoje randame: skaitymo darbai, rišlios kalbos ugdymo darbai ir pan.

Analogiškai galvoti verčia ir mokymo formų terminijos painiava. Nesigilindami apžvelgti jų esmės ir apimties (kaip tai darėme ir analizuodami mokymo metodų terminus), paminėsime skirtingai teikiamus mokymo formų pavadinimus. Antai, vienur rašoma brigadinis-laboratorinis mokymas, kitur — brigadinis-laboratorinis darbas arba net metodas. Kai kas aiškina taip: praktiniai darbai esąs mokymo metodas, o praktiniai užsiėmimai — mokymo forma. Vieni vartoja „atsiliekančiųjų mokymas“, kiti — „darbas su atsiliekančiais“. Ar nebūtų tikslinga bet kurią mokymo formą, kaip organizacinį lavinimo proceso pavidalą, savitai apibrėžiantį mokytojo ir mokinių veikimo sistemą, vadinti tiesiog mokymu. Jeigu tai priimtina, mokymo formų terminai būtų tokie: klasinis-pamokinis (klasės-pamokos) mokymas, arba mokymas per pamoką klasėje; pamokų mokymasis; individualus mokymas; grupinis mokymas (brigadinis, grandininis, brigadinis-laboratorinis) ir t. t.

⁵ Užsiėmimas plačiai vartojama sąvoka mokymo įstaigose. Ji neturi nieko bendro su „verslu“, „profesija“. Tai — veikla pagal mokymo užduotis.

⁶ Plg. V. Rajeckas, Naudojimas spausdintais šaltiniais. — „Tarybinis mokytojas“, 1966.IX.18.

Šiais svarstymais ir siūlymais neketinama atsisakyti darbo sąvokos didaktikoje. Pavyzdžiui, mokymo plane yra mokymo dalykas, vadinamas d a r b a i s. Pavadinimas tinkamas, nes, mokant daiktinės-operacinės sistemos pagrindu, gaminami daiktai bendram labui. Tuo tarpu IX—XI kl. „darbai“ nėra darbai. Tuo būdu mokinių darbu laikytina ir protinė, ir fizinė veikla, kurios rezultatais betarpiškai pasinaudoja šeima, mokykla, visuomenė. Prie jo galima skirti mokinių rašinėlius, apybraižas, noveles, eilėraščius, pranešimus, referatus ir panašius dalykus, skiriamus panaudoti arba panaudojamus minėjimuose, konferencijose, susirinkimuose, mokyklos ar šefuojamos įmonės sieninėje spaudoje, periodikoje ir pan.; techninės, meninės kūrybos rezultatus, panaudojamus bendram labui; namų ruošą ir ruošą mokykloje; talkininkavimą įmonių ir įstaigų darbe ir t. t. Tuo būdu bus tiksliai apibrėžtas mokinių darbas ir mokymasis.

Norėtusi tikėti, kad toks požiūris į darbo sąvokos vartojimą didaktikoje padėtų tikslinti pedagoginę terminiją ir neleistų įkyriai ir beprasmiškai kartoti labai prasmingą žodį d a r b a s.

Mokyklų mokslinio tyrimo
institutas

Įteikta
1967 m. kovo mėn.

К ВОПРОСУ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ПОНЯТИЯ «DARBAS» В ДИДАКТИКЕ

Л. ЙОВАЙША

Резюме

В литовском языке понятие «darbas» обширное. Оно обозначает то же, что в русском языке «работа» и «труд». Автор доказывает, что в дидактике «darbas» должно быть понято как «труд». Поэтому он поднимает вопрос о том, логично ли в литовском языке для названия некоторых методов, форм и предметов обучения употреблять слово «darbas». В статье рекомендуется «darbas» заменять другими словами — занятие, активизация, обучение и т. п.
